

Andraščikov „Šenk palenčeny“ z r. 1845

ONDREJ R. HALAGA

My w českeg roboce — dzen a noc trawjme
Žymu a horučosc — na poliu cerpjme;
Pre Twogu palenku — my co gesc nemame,
Tak že často z hladu — takog umjrame.
My lem trebné¹ lachy — na sebe wyssame,
W potarchanych² hunioch — takog wsse chodzjme
W dzirawych chalupoch — wssicke my bydljme.
Zakuciu³ na nas — často wyssilace,
Periny, zahlawky, — predzu odbjrace;
A keď to nezmaže — pripisane kolka,
Owcu, krawu, kozu — berece i wolka.⁴

Ako pravú pochútku číta tieto riadky historik, ktorý pozná východoslovenské sociálne pomery z minulého storočia: to, k čomu sa dlho dopracovával štúdiom prameňov a literatúry, odrazu najde v Andraščikovom Šenku podané zhustene a vyčerpávajúcim spôsobom v 42 stránkovej brošúrke tlačenej šva-
bachom. Ale neobyčajnú radosť z tejto vyše storočnej veršovanej činohry pociťuje aj jazykovedec, lebo milo ho ovanie výrazová bohatosť, zvučná lahodnosť a krásna sviežosť reči, že sa mu zdá, akoby nečítal dielko storočné, ale dnešné. No aj etnograf a najmä sociolog príde na svoje, lebo Andraščik nezveršoval knižné a naučené, alebo v cudzom prostredí odkukané inšpirácie, ako to robila tunajšia inteligencia skoro podnes, ale verne tak, ako ho sám žil a znal, zachytil prostredie východoslovenské, svoje.

Skoro sa nám veriť nechce, že autor je z rokov romantizmu, bujniaceho nacionálnym šovinizmom: charakterizuje východoslovenského, západoslovenského, rusínskeho, maďarského a poľského človeka bez národnej svárливosti a zášti, vecne, neosobne, akoby staticky, i keď z celej stavby činohry je zrejmé, že ju veršoval východoslovenský rodák, ktorý svoj ľud mal rád a rád sa k nemu priznával. Už aj tým činom je to autor typicky východoslovenský a jeho realistický nárys vpravde verným plodom nábožensky a národne tolerantného Východu dôb predmaďarizačných.

Dr. Ján Andraščik narodil sa v Lipovci pod Braniskom 6. aug. 1799. Podľa rodinnej tradície⁵ jeho rodičia pochádzali zo susednej slovenskej gréckokat. obce Lačnov a v Lipovci si otvorili šenk, v ktorom pravdepodobne tak, ako to po našich valaloch donedávna bývalo, predávalo sa všetko, čo dedina potrebovala:

¹ V orig. »srebné«, čo je očividná tlačová chyba.

² Správne: potarhanych (= dotrhaných).

³ T. j. exekúciu. Srv. porekadlo: Nešedz mi tefo na karku jak zakucija!

⁴ Srv. súhlasné líčenie u D. Rapanta: Slovenské povstanie r. 1848—49. I. 1. Turč. Sv. Martin (MS) 1937. Str. 192.

⁵ Autor týchto riadkov — rodák z Lipovca — nemal doteraz možnosť pramenne si overiť všetky jej údaje.

od soli až po pálenku. Andraščikovci vraj boli, a podnes opravdu sú, v príbuzenskom pomere s Kolarčikovcami zo susedných Štefanoviec, z ktorých pochádzal aj rožňavský biskup Kolarčík. Ako gréckokatolík zaiste navštevoval Andraščík farnú cerkev v rusínskej obci Renčišov aspoň na výročité sviatky, ako je to zvykom na našom Východe u tých gr. katolíkov, čo žijú v rk. prostredí a sa mu už i nábožensky prispôsobujú. Pre porozumenie Andraščíkovmu spisu sú tieto údaje veľmi dôležité.

Teologické štúdiá konal v r. 1819—1822. Svoje štúdium zakľúčil vo Viedni doktorátom. R. 1825 bol vychovávateľom v rodine grófa Almássyho v Ždani (Heveš) a o rok nato u Almássyich gyöngyöšských. Voľba za bardyjevského farára zastihla ho ako riad. profesora inštitúcií a dogmatiky na Biskupskom lyceu v Košiciach, takže kvôli dokončeniu výučby sa vybral na nové pôsobisko až v jeseni 1832.^{5*}

Andraščík bol v styku aj so západoslovenskými štúrovcami, z ktorých mnohí študovali vo východoslovenských evanjelických lyceách,⁶ ba súdiac z pohotového a sympatického referovania pražských Květov o vyjdení jeho »Šenku«, pravdepodobne aj s niektorými národnými buditeľmi českými. No, na stranu hurbanistov sa v r. 1848/49 nepostavil. Nesmieme totiž zapomínať na to, že východné Slovensko malo za sebou veľké sedliacke povstanie, od ktorého dovtedy neuplynuly ani dve desaťročia a tak krvavé potlačenie vsl. sedliakov zemeľpánmi neostalo bez reminiscencií. Naproti tomu štúrovci, ktorí na západnom Slovensku rozplameňovali ľud za heslá francúzskej revolúcie a i Kossuthovu socialistickú revolúciu zpočiatku sami sympaticky vítali, v záujme národných plánov boli okolnosťami nútení robiť proti šovinisticky neústupnému Kossuthovi kompromisy s reakčným nemeckým cisárom vo Viedni a s ním spolu upierať nádejné oči na ešte reakčnejšieho kontrarevolucionára, akým bol vtedajší ruský cár.⁷ Ale viac než toto,

^{5*} Tieto dátá uvádzam podľa materiálu, poskytnutého mi Andraščíkovým nástupcom p. prelátom G. Žebráckym, ktorému i týmto zaň ďakujem.

Odvolaávajúc sa na inform. Bruszkay Rózy, uvádza p. prelát, že Andraščík hovoril plynne (vedľa slovenčiny, češtiny a rusinčiny) nemecky, francúzsky, maďarsky a taliansky.

⁶ Jeden jeho list spomína A. Pražák, Literárni Levoča. II. Praha 1947, str. 37.

⁷ Aby na spôsob jš vo VP roč. IV. č. 32 zo dňa 8. II. 48 neboly tieto riadky politikou zneužitú demagogicky, citujem Vladimíra Clementisa, Slovanstvo kedysi a teraz, Praha 1946, str. 98: »Keď potom v r. 1849 Paskievič tiahol... na čele cárskeho intervenčného vojska proti maďarskej armáde Kossuthovej, nešiel tam, ako vieme, ani preto, aby chránil slovenské národy Uhorska pred maďarskými šibenicami, či slovenské národy Rakúska pred cisárskou políciou a perzekúciami, ale preto, aby hájil záujmy Habsburgov a tým aj cárove.« A na str. 102: Štúr »pohybuje sa na pôde sebaklamu, keď líči sociálnu a politickú štruktúru Ruska a dochádza k záveru, že len spojením s Ruskom a prijatím pravoslávnia sa môžu utláčané slovenské národy zachrániť pred vyhubením«.

účinkovalo na náš ľud, nenávidiaci pánov a pánske roboty, spojenectvo hurbanistov s vsl. zemepánmi.⁸ Preto v nich videl svojich sociálnych odporcov, čo dával na javo prezývku »pečovci«.⁹ Andraščík zasvätil celý svoj život ľudu, z ktorého pošiel. Z jeho sporov s bardyjevskými pánmi usudzujeme, že netrpel džentríckou megalomániou a nedostatkom pokrokovosti. O jeho sociálnej ľudomilnosti, hraničiacej skoro až s ľahkomyselnou márnotratosťou,¹⁰ o jeho srdečnom neafektovanom styku s jednoduchými ľuďmi, bez akýchkoľvek spoločenských škrupulí, vie rodinná tradícia kopy historiek. Že sotrvál v jednote s citmi svojho ľudu proti pánštine aj vtedy, keď sa spojila s národnou revolúciou jeho vlastných bratov, bolo preto len konzekventné. Z dôb cárskej vojenskej intervencie v Uhorsku odniesol si Andraščík újmu na zdraví a čoskoro v samý predvečer Božieho narodenia r. 1853 zomrel ako 54 ročný.

Poznajúc príčiny biedy mravnej i hospodárskej a kultúrnej u nášho ľudu, stal sa Andraščík organizátorom »Braterstva krescaňskej trižbosci«, v rámci ktorého sa snažil budiť v národe povedomie ľudské, nábožensko-mravné a sociálne i zasiať v ňom túžbu po vzdelaní a hospodárskom zmohutnení. Pre tieto ciele »Braterství« napísal veršovanú činohru »Šenk palenčeny«, ktorá sa stala po modlitebných knihách najrozšírenejšou východoslovenskou knižkou. Vieme o vydaní košickom z r. 1845 (»wittisstené u Karla Werfera«) a dvoch vydaniach v Budapešti z r. 1886 a 1897 (u Kol. Rózsú vydal Andraščíkov príbuzný Kol. Iklady). Okrem toho bola vydaná aj v Spojených štátoch amerických.¹⁰

⁸ V nenávisti vsl. ľudu k pánom netreba vidieť antagonizmus rečovenárodný, len sociálny. Ako ešte ukážeme, vsl. páni sa rečou neseparovali nikdy natoľko od reči ľudu ako páni na západe Slovenska. O to ľahšie bolo štúrovcom-vzdelancom prísť do styku s vsl. pánmi (Francisci bral účasť i v Társaságu maď. študentov v Prešove; Rapant c. d. 140), alebo na Východe žijúcimi poľskými a inými emigrantami (nájomec Pillerovho veľkostatku, Zawadzki, veľkoobchodník Burchard, povst. vodca Kamiński, kpt. Wagner, Zielonka, Thuránszky ai. Srv. D. Rapant c. d. 340 a d.), než s vsl. drobným ľuďom, od ktorého ich delil nedostatok vzájomného pocitu svojskosti nielen kultúrnej a náboženskej, ale i regionálnej, rečovej a psychologickéj.

⁹ Srv. list účastníka Sl. povst., Moravana M. Mikšíčka, uverejnený Pražákom v Pratislave IV. str. 756, v ktorom opisuje svoje skúsenosti s »nejlepším a nejzachovalejším ľuďmi na Slovensku«, Šarišanmi. »Pečovci« od mena šarišského zemepána Péchyho (?).

¹⁰ Srv. A kassai százéves egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve I. Abauj- és Sárosmegye. Kassa 1904, str. 251, pozn. 1.: András-csik kiváló ember és nagy népbarát volt.

G. Žebrácky píše o ňom: Bol dobrým, zbožným kňazom, prvotriednym kazateľom, ľudomilom, dobrodincom chudoby až do krajnosti. Všetko, čo mal, rozdal. Majetok neostal po ňom.

¹⁰ Srov. udanie Rovniankovho Nár. kalendára na r. 1893, ako ho podáva K. Čulen, Slováci v Amerike, MS, 1938, str. 176.

Azda niet lepšieho svedectva o mimoriadnom význame knižky a jej nevšednej aktuálnosti i hľadanosti ako to, že ešte v tom samom roku ako vyšiel originál (1845), preložil »Šenk« M. M. Hodža do štúrovčiny a uverejnil vo Fejérpatakyho Slov. Pozorníku¹¹ a v tom istom roku ho i banskobystriický Filip Machold vydal knižne.¹² Prvým prekladom do terajšej spisovnej slovenčiny bola tedy kniha východoslovenská.

Že »Braterstvá krescaňskej trižbosci« došly u nás takého rozšírenia medzi ľudom rímskeho a gréckeho obradu rovnako, je to predovšetkým zásluha Andraščíkova. A tak isto ostáva jeho zásluhou, že tieto Braterstvá si podržiavaly slovenskú reč a ducha i v gréckokat. farnostiach, kde bývalo nepísaným zákonom, že farár sa držal v knihách písomnej formy rusizovanej cirkevnej slovančiny. Tieto Braterstvá byly totiž iniciatívne a organizačne natoľko slovenské, natoľko vecou každodenného života a rečove sa pocítovaly natoľko svojské (vsl.), že nebolo zpravidla problémom, či veci Braterstva viesť v abuke alebo latinke.¹³

Obsah Andraščíkovho Šenku palenčeného sa točí okolo židovskej krčmy, kde sa schádzajú pijaci a pijačky z miesta i pocestní a si rozkazujú. V kročí aj furman, Dzura, ale žiada iba krm pre kone. Keď mu krčmár núka pálenku, odmieta, že nechce otravu a o rozum prísť. Všetci prítomní sa za to naňho obrúšia a chcú ho vyhodiť. Ale Dzura odoláva a presviedča. Keď pijanská obec, u krčmára prespiac, sa zobúdzva boľavá, spomína na slová furmanove a okrem jednej pijačky (Katka) všetci nasledujú jeho nárady.

Medzitým pijačka Šmerdzicha¹⁴ podpáli obec a Dzura s ostatnými pocestnými hasí. Len richtár s burgarmi¹⁵ si pohodlne popíjajú a tešia sa peniazom, ktoré dostávajú na pijatyku za nespravodlivé súdenie. Keď ich odvolá hajduk k orsackému,¹⁶ ktorý práve nadišiel na oheň a pozisťoval nesprávne váhy, nesprávne súdne výroky, lichvárenie, zanedbané cesty a k tomu aj pitie počas požiaru, nariadí richtárovi vypasať päťdesiat prútov a každému burgarovi päťadvadsať.

Počas tejto výplaty božeká krčmár Lajzer s manželkou, čo bude, až im Dzura svojimi rečami odlúdi pijanskú obec. Keď vyčemeslovaného richtára s burgarmi núka k pálenke, ktorá

¹¹ 1846, str. 97—123.

¹² Macholdove vydanie má udaný rok vydania 1845.

¹³ Srv. O. Halaga, Slovenské osídlenie Potisia a vsl. gréckokatolíci, Svojina v Košiciach 1947, str. 95, pozn. 357.

¹⁴ Koncovka -icha je rusínska (srv. str. 11 a 52 Paňkevičových Pokrajnych zapisov na zakarpatsko-ukrainských cerkovnych knihach etc. Praha 1947); okrem iného i z nej vysvitá, že dej sa odohráva v rusínskej obci.

¹⁵ Boženík, prisažný.

¹⁶ Slúžny. Srv. m. országbiró — krajinský sudca.

vraj hasí bolesti, odpudí si i týchto, lebo činy Lajzerove dávajú zapravdu slovám Dzurovým.

Cez obed dojde do krčmy murár s tovarišmi, ktorý po celosezónnej práci odchádza domov a u krčmára zistí, že k rodine pôjde naprázdno, lebo si krčmár už svoje srazil u jeho zamestnávateľa. Nezbyva mu, keď si chce upiť, než dať do zálohy mlatky a kelne. Jeho prípad Dzura použije, aby ukázal, koľko všetkeho by sebe a rodine mohli nadobudnúť za peniaze, ktoré doteraz prepíjali. Ráta každý a sú prekvapení. Ešte aj Cigan:

Jožko: Jog! coby Pan wogak-ga s tjm mohol kupic?
Ozda hussle, basy, — i nuž kone lupic?

Tamáš: Pri tjm a i perssj — domjk w Sobinowe,
Abo na husstaku — i w pissnym Pressowe.¹⁷

Nato Dzura poukazuje na krčmárske klamstvá a kresťanskú hlupotu, pre ktorú naši ľudia i pri úmornej práci idú na žobrotu a Židia sa s bezpracnými ziskami stávajú veľkými pánni. Výsledok je, že všetci idú do cerkvi, kde složia prísahu »Braterstva mirnosci a krescaňskej trižbosci«.

Zaujímavé, akú odpoveď kladie Andraščík do úst kasnárovi na krčmárovu námietku, že gróf stratí zisky z palenčiarne a árendy za krčmu, ak ľudia prestanú piť:

Lagzer: Ta darmo budu stac — drahe palenčarne?

Kasnar: Zprawgu z nich fabriky — abo piwowarne;
Každemu Panowi — do rozumu pridze
Na co gich obraci. — Ic do domu židze.

Možno nevidieť v tom už storočné volanie Východu po spriemyslení, v ktorom — bohužiaľ — ešte aj dnes vývodlia palenčiarne, mlýnky, pílky?

Celý dej sa odohráva v rusínskej obci, ako to vidno z riadkov:

Richtar: Ite lem Wy Kume na wynka smotrjtí,
Bo ga dassto čugu gak na gwalt zwoniti.

3. Burgar: Tam na wyssnjm kincy Nora Iwan horj.

4. Burgar: My z njžneho kince to nas neumorj.

5. Burgar: Nag sobi tam hasgut my tu zostaneme.

6. Burgar: Dokali ssa s paliunku-nepomocugeme.

V čase, keď v ostatnom svete zúri národná nenávisť, vychádza u nás na Východe slovenská kniha, v ktorej každá z jednajúcich osôb si podržiava aj rečove a zamestnaním svoj národný charakter: Rusín — drotár rusínsky, Maďar — vojak maďarský (aspoň pár prímeškami), Západniar — miškár západniarsky a Šarišan, pravda, ani iným nemôže byť ako »švetovcom« — furmanom. A i keď charakterizuje Andraščík každú národnosť, resp. nár. skupinu, verne tak, ako sa javila u nás, predsa nikdy neprejaví podceňovanie, zaznávanie. Azda jeho

¹⁷ Šarišan vie, že prirovnanie »prvého domku v Sobinove« k domku »na Huštaku v pyšnym Prešove« je figliarska narážka na známe prirovnanie: »Keď Sobinov mesto — tedy mucha ptak.«

poznatky, aké si o susedných Rusínoch ešte z domu odniesol, rozhodly, že dej sa odohráva práve v obci rusínskej a že všetkých Rusínov, čo v hre vystupujú, líči ako pijanov:

Orsacky: Či tu net, Pan Kasnar! — človeka tržbeho,
Už w calym walale — za sudca suceho?

Kasnar: Hocby, Pan Orsacky! — tissyc oči mali,
S tjma ho w poladnie — s faklami hledali:
Taby skoreg nassli — hawrana bjlého.
Gak tu lem gednoho — človeka trižbeho.

Takým je Hric s typicky rusínskym povolaním drotárskym, ktorý si rozkazuje »židol« »Z teg, ssto tak žkrapaget«. Dziak¹⁸ Wasil, reprezentujúci vzdelanú vrstvu Rusínov, čoho si je aj veľmi vedomý, na výčitku abstinenta, furmana Dzuru, reaguje:

Ssto! kol ga byl trzby, — do sswjta 's gem dudril,
Gak 's gem holwu wypgel, — zaraz gem omudril.

Krčmárovi Lajzerovi takáto výpoveď pismáka ide veľmi vhod a nepríjemného kaziteľa svojho obchodu, sveta skúseného Dzuru, prehovára:

Lagzer: Ta už znace, Dzuro, — gak Wy sse mylice;
Pan Dzigak ge človek — pissemny widzjce:
Ta un to lepssj zna, — gak sse wecy magu.

Dzura: Heg! wtedy za blazna — ho tržbe trjmagu.

Šenk súčasne prakticky ukazuje, ako sa dostával náš ľud do styku s Maďarmi. Boli to najčastejšie vojaci. Zato aj ponecháva Andraščík vojakovi meno maďarské:

Tamáš: Keby od palenky — človek mudrosc dostal,
Už gaby bul dawno — Kapitanom zostal.

Wasil: I mene by byli — dawno posswgatili,
Gak mudroho Pipa¹⁹ — už dakde wsadili.

Vojakovi vôbec ponecháva Andraščík všetky typické vlastnosti Maďara, pánsku »reskirnosc« i ostré vyjadrovacie spôsoby a pohrdanie sedliakom:

Tamáš: Heg! zsidó, pálinkát!

Lagzer: — Gaku rozkažece?

Mam bjlu, mam žoltu, — gakukolwek chcece.

Tamáš: Lem négy garasára, — dag sem sswiwowici.

Alebo:

Szedte vette, Cigan! — i s tu pligu Katku!

Ga ci dam na meso — budz tu do ostatku.

A inde:

Hát nékem šints rozum? — kutya szedte vette!

Melč paraszt, bo mindjárt — budze teremtetete.

¹⁸ Dziak z cirk. slov. »diak«. Čo ďak—dziak znamená, vysvetľuje vsl. ľudová pieseň takto:

Ach, Bože muj i Panno Maria,
jaka šumna katolicka vira;
každy rusnak še na ňu lakomi,
bo rusnaci nemaju orgony.

Keď v koscele orgony zahraju,
a dzevečky šumne zašpivaju,
tak jim idze jak-keď za hudakom,
a rusnaci špivaju za ďakom.

¹⁹ Ukrajinské pip = vsl. pop (gr. kat. kňaz).

Západniar — miškár, (z ďalšieho textu vidno, že je od Skalice) neochabia pijakov svojho kraja pred pijakmi našimi v hanbe:

Paweł: Neb my wssecknj boli — palenki ctitele.

Zaujímavé je sledovať, ako aspoň vsunutím páru západoslov. slov usiloval sa Andraščík vyvolať vo vsl. čitateľovi charakteristiku Slováka záp.:

Paweł: Staňme už, ležania — nič nám neosožj;
Slowá Furmanowo — wčul su otewrené,
Gak wečer powjdal, — že sme otrowené.
Taká mi na udy — welká mdloba zassla;
Gakoby wagčakoch — sto ma pokopali,
Aneb sto kernaze — boli pokusali.

Často tedy vkladá do úst miškárovi Pavlovi zsl. slová s nesprávnym významom, len práve na vyvolanie určitého dojmu síce srozumiteľnej, ale »nenašskosti«, lebo predsa šlo o to, aby vsl. čitateľ Pavlovej reči dobre rozumel. Tak slovko prai používa v smysle »ozaj«, »vskutku«, »tedy«, »veru« len, tuším, ani raz v smysle pravom »vraj« (zsl. praj, č. prý). Aj náležité zsl. slová píše tak, ako podnes vyslovuje spisovnú reč jednoduchý vsl. človek: derži, z kerčmi wiwerži ap.

Východoslovenská spoločnosť je už složitejšia. Hrdina celej hry je typickým Šarišanom, totiž svetaskúseným »svetovcom«:

Gak som towar wezol — z Pesstu do Morawi,
Z Morawi do Moskwi — z tadzy do Warssawi;
Tam som sse naučil — od welkych mudercoch
Moskaliach, Poliakoch, — gako i od Nemcoch:
Že každá palenka — ge ged a otrowa;
Ku nessčescu glupych — wsse streže hotowa.
Tak celo, gak dussu, — s gedom napelňuge,
Chudobu a horosc, — i ssmere prichuge,
Bo keby mi buli — trižbe gak sse ssweděj,
Prissliby na myssel — nam ssicke te reči.
Wtedy by sme zarno — samy kupowali,
Za nasso peneži — tunio domu brali;²⁰
Ta keď sme pri Cisse — s wozmy s koniskami,
Čom my nepohneme — s rozumom s misskami?
A na wlasny naš zisk — wssicko nebereme?
Co sse mame tagic? — lem prawdu powgeme:
Že my skerz palenku — welke sme bortacy
Pre niu bez učenja — bez sskoloch gluptycy.

Je celkom prirodzené, že Andraščík práve tomuto skúsenému a mysliacemu furmanovi vkladá do úst aj slová, ktorými sám prejavuje hrdosť a lásku k svojim slovenským predkom, ktorých kladie za vzor súčasnej alkoholickéj generácii:

²⁰ Zásobovanie severných žúp bývalo veľmi páľčivým problémom i v sneme. (Srv. D. Rapant, c. d. 208), lebo zadlžení sedliaci úrodu odvádzať za dlh a potom na dlh si ju oveľa drahšie znova museli kupovať. Aj tak horné župy boli pri vtedajšom spôsobe hospodárenia odvislé od zásobovania z juhu a keď vypukol mor a neúroda, sedliaci museli popredať dobytok, prečo uviazla i preprava obilia.

Mocné gako duby, — zdrawe gak orlowe,
 Buli gak lilie — Slowgakoch predkowe;
 Welke gak Olbrini — oni wyrastali,
 Židzy gich s palenku — nezakertowali.²¹
 Smelé gako lewy, — wogny sse nebali,
 Zokola narody — od nich sse likali.
 Často sto pegdzessat — roky oni žili,
 Bo nikda palenku, — lem wodičku pili;

Keď Andraščík chcel odvyknúť ľud od pijatyky, musel predovšetkým odhaliť židovských krémárov, ako pohrdajú tými, z ktorých sa ako pijavky živia:

Rachlia (žena Lagzerova): Neznam ga Lagzeru — co se s nami zvedze?
 Keď Dzura k rozumu — pigakoch priwede.

My budzeme wtedy — gak teraz Slowgacy —
 Pri českeg roboce — welike žobracy.

Lagzer: Moga liuba Rachlio!²² — teho sse nebogjm
 Bo s gegich chluposcu — essče sse kus kogjm.

Rachlia: Mog liuby Lagzeru! — oheň u suseda —
 W Polssči ssicko horj²³ — ta i tim spac neda.

Lagzer: Moga liuba Rachlio! — tu nasso Slowgacy
 W tedy rozum beru, — keď už poliak tracj.
 Doklia my žigeme, — zostanu bortacy,
 A wsse budu take — gak teraz pigacy.

Kto vie, čo ľudove termín »poľak« na Východe znamená,²⁴ uzná, že ním urobil Andraščík ťah, ktorý sa každého čitateľa musel dotknúť veľmi citlivo!

Krivdili by sme tolerantnému Andraščíkovi, keby sme sa na podobné riadky »Šenku« dívali okom dneška a autorovi prisudzovali antisemitizmus. Správne vystihol historik, D. Rapant, že »tu ide v podstate o antagonizmus »prvovýrobcu« k »čachrárovi«.²⁵ Šenk bojoval proti parazitizmu, ktorý nivočil náš ľud mravne, hospodársky a kultúrne, ako ho podnes ničili abo ničia mnohí tzv. »bieli židia«. Nie proti Židom. Dnes by už iste Andraščík nebral za vzor sociálnej pijavky len Lajzera!

Bilanciu sociálneho prínosu húfne sa sem sťahujúcich haličských Židov v minulom storočí líči Dzura takto:

Holy gako palec — stanul za ssenkara,
 A už o dwa roky — podbil on kačmara;
 Kačmar dzessec ročny — tak welio nazbigal,
 že až na Arendu — ssesc walaly prigal.²⁶

²¹ Asi koruptela za »nezakerňovali« (zakrnieť).

²² V orig. Rochlio. Vzhľadom na ostatné, tlačová chyba.

²³ Srv. Jüdisches Lexikon, Ein enzyklopäd. Handbuch des jüdischen Wissens IV/1 (Berlin 1930), str. 1018: Inzwischen (v 30 rokoch minul. st.) wuchs die judenfeindliche Stimmung (v Poľsku) zu der nicht wenig die Literatur beitrug. Bes. wirksam war die Schrift des Prof. der oriental. Sprachen an der Universität Warschau Chiarini »Théorie du Judaïsme« (1829). Ešte i légia ponúkaná Židmi za povstania r. 1830/31 bola povstaleckým diktátorom Chlopickým odmietnutá.

²⁴ Srv. pozn. 253 na str. 72 c. d. O. Halagu.

²⁵ C. d. str. 191.

²⁶ Za pevný ročný nájom páni sverovali kapitalistom vyberanie zeme-pánskych dôchodkov od poddaných.

Gak Kačmar nebul on — pre nas lem Pigawka,
Gak Arendaš zostal — ssaska i žihawka;
Za dwanać roky nas — i Pana tak zlupil:
Že až sstiry domy — sebe w Pesce kupil.

— — — — —
Ta historya ge — w sebe opravdziwa;
Tak znaš dze sse nassa — chudoba²⁷ podziwa!

Andraščik sa nevyhol ani boju s fatalistickým odovzdaním sa do vôle osudu, ktorým ľud striasal zodpovednosť za svoju chudobu a krčmárovo bohatstvo na Boha:

Nason (režnjk): No! Ta či na sswece — ne wssicko Buh dawa?

Tamáš: Weksle tissyc za sto — též ge Božska zprawa?

Či hačata wilkom, — též Waš Buh prihania?

Či ne — že pastussj — gich dobre nehrania?

Či gich z murowanych — masstalnoch wywodzj?

Ta i ku zbugnjctwu, — tež Waš Buh priwodzj?

Lenže popis vsl. pomerov nebol by úplny, keby Andraščik neuviedol na scénu aj pyšného mešťana-»majstra«. Veď mestský stav to bol, čo sa hrdil u nás znalosťou maďarčiny, ktorú rád primiešával do svojej reči ako dôkaz od okolia väčšej kultúrnosti. Pravda, i vtedy, keď bol úbohejším pijakom ako valalčan. Nakoľko je to už doba dobrovoľnej poznenáhlej maďarizácie miest, dáva to Andraščik najavo maďarským menom »András« a povýšeneckým reagovaním na Ciganove prirovnávanie zalohovania kelňov a mlatkov krčmárovi so svojim zalohovaním husieľ, bás a kovadla:

András: Ga messčan — a magster! — eb adta, Cigane!
Ale ne twug pagtaš — prekliaty hawrane!

A na slová furmana Dzurú, mešťan Andráš odpovedá:

Berce het palenku, — podzme ku domowi;
My neprisluhame — tu ku sprostakowi.

Za motto pri napísaní tohto divadielka, ktoré sa s nevšednou obľúbou hralo na Východe ešte i po r. 1918, slúžily Andraščikovi Horaciove slová: Wssicko wyhral, hťory sladkosc s osožnoscu pomissal. Keď si uvedomíme, jak dojednen starý vsl. človek ešte dnes s láskou vzpomína, jakým smiechu plným sviatkom bývalo na valale predčítovanie Šenku pri kúdeľi, páraní peria, v nedeľu na preddomí, na pastvisku,²⁸ alebo, že vsl. človeku pri emigrovaní do cudzieho sveta — už či do Ameriky, či na Maďare — nikdy nesmel chýbať pri modlitebnej knižke ani Šenk, potom treba uznať, že Andraščikovi sa plne podarilo to, čo si v motte vzal za cieľ. Úspech mu síce zaručily aj pomery, ktoré priamo volaly po takomto dielci. Veď je to doba všeobecného alkoholického moru: O našom Sliezsku sa píše pruskému kráľovi r. 1810: »prostý člověk... je... svrchovaně ne-

²⁷ Chudoba = asi ako nem. »Hab 'und Gut« — imanie, majetok, statok.

²⁸ M. Čollák, Palenčený šenk farára Andraščika v Kalendári Jednoty sv. C. a M. na rok 1943, str. 76—80.

vědomý, líný, zarputilý a ožralství oddaný«. ²⁹ O Morave píše J. M. Hurban r. 1839: »lid jest téměř napospol chlastu odvezdaný. Tak najutěšenější své ctnosti a přednosti pohrobuje v nápoji člověkokazném, kořálce«. ³⁰ L. Štúr sa zmieňuje o ne-
duhu, »ktorý sa v našom ľudu . . . rozprasiu a veľmi zakoreniu: . . . slopania ohavného nápoja pálenky« ³¹ a Št. Závodník podniká veľké kroky, aby pomocou žúp primal uhorský snem k pomoci. ³² Inakšie to nebolo ani mimo Rakúsko-Uhorska.

A odmena Andraščíkova za horovanie o mravné, sociálne a kultúrne povznesenie ľudu a za knihu, ktorá v cudzine, a v čase maďarizácie i doma, učila ľud úctiť si rodnú slovenčinu a nezabúdať ju? Hovorí o nej Jonáš Záborský: ³³ Že spisok jeho chcel ohnúsiť sedliakom krčmy, bol uznaný za nebezpečne revolucionársky a ešte i od košického biskupa Očkaja zapovedený pod pokutou večného zatratenia. « Dnes nevieme presne zistiť ani Andraščíkov hrob a nebyť východoslovenského kultúrneho spolku, kto by si naň vzpomenuť aspoň z príležitosti 150 výročia jeho narodenia na dôkaz toho, že sa v tomto kraji i v minulosti »slovenšky« žilo, cítilo a pracovalo?

Porodnicko-gynekologické problémy na východnom Slovensku

Dr. E. DLHOŠ, riaditeľ št. porodnice v Košiciach

Skutočnosť, že som mal možnosť pracovať po viac rokov, ako ženský lekár na Slovensku západnom, strednom a teraz na Východe, mi dáva možnosť srovnávať pomery na tomto poli v rôznych krajoch Slovenska, upozorňovať na zistené nedostatky, hľadať ich príčiny a snažiť sa vytýčiť cesty k náprave.

Musíme konštatovať, že tak všeobecne zdravotné pomery, ako i pomery v porodníctve a vo výskyte ženských chorôb sa od západu na východ našej vlasti takmer s aritmetickou presnosťou zhoršujú.

Neutešený stav v tomto sektore zdravotníctva sa nám odzrkadľuje hlavne v nízkej porodnosti, zapríčinennej často sterilnými manželstvami, či už neplodnosťami primárnymi, alebo sekundárnymi ako je vysoká dojčenská úmrtnosť, nedostatky pomocnej porodnickej praxe a z týchto nedostatkov vyplýva-

²⁹ O. Linke, Zur Reise des Königs Friedrich Wilhelms III. nach Schlesien 1810. Zs. für Gesch. Schles. XXXIX. (Podľa Peřicha, Slezsko—Praha 1945, str. 99.)

³⁰ Cesta Slováků ku bratrům... Žilina—Košice 1929 (Sl. východ), str. 105

³¹ D. Rapant, Sl. povst. I. 2 (dokumenty), MS 1937, str. 26.

³² Ib. str. 34 a d. (»Prihlas k premilej vlasti uhorskej!«).

³³ V predmluve k Faustiáde.